Storkyrkan i Edsleskog

– Historia, arkeologi och arkitektur

Anton Lazarides, Anna Beckman & Christian Mühlenbock

The Great Church of Edsleskog. Between 2019 and 2021 an archaeological research project was conducted with the aim to study the early medieval brick church of Edsleskog. The results showed that it was constructed as a Romanesque cruciform church, dating at least to the beginning of the 13th century. In this article the focus is the architectural design and history of the building. By comparative examples and historical documentation, it was possible to get a better understanding of how the church was designed. A few changes were made to the church through different building phases. The northern semitransept and a sacristy or chapel on the northern side of the choir were added later to the building, during the first half of the 13th century. A tower or a ridge turret were likely built during the late Middle Ages. Its position or type of construction has not been possible to determine. In 1568 the church burned down and was only rebuilt in reduced size.

Inledning

Kyrkan i Edsleskog är beryktad för sin storlek, men också eftersom arkeologin visat att den är en av landets tidigaste tegelbyggnader (Lazarides & Mühlenbock 2020; Mühlenbock et al. 2023). Edsleskog ligger i nordöstra Dalsland strax väster om Åmål. Under lång tid ansåg man att de arkeologiska lämningarna av Edsleskogs gamla kyrka var olämpliga att undersöka arkeologiskt. Platsen används nämligen idag som aktiv kyrkogård med gravar på och kring kyrkolämningen, vilket försvårat möjligheterna till arkeologiska insatser. Under 2019 fick dock Lödöse museum tillåtelse från Åmåls församling att undersöka lämningen. Undersökningarna resulterade i ny kunskap om kyrkan och Edsleskogs historia. Förutom att byggnadens uppförande kunde avgränsas till omkring år 1200 har även kyrkans form kunnat studeras närmare.

Att studera utformning och utseende är essentiellt för att förstå

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

kyrkan och dess innebörd för platsen. Elementära saker, såsom form, storlek och utsmyckning hjälper oss att skapa en uppfattning om byggnaden. Hur gammal kyrkan är eller varför den byggdes där den byggdes blir intressant främst på grund av kyrkans storlek, utformning och material.

Syfte och avgränsning

Undersökningarna som utfördes under tre säsonger mellan 2019 och 2021 hade initialt som syfte att ta reda på kyrkans ålder. Dateringen av Edsleskogs medeltida kyrka har alltid varit en stötesten för att skapa förståelse för platsen och var därför en central fråga för projektet. Likaså var frågor gällande kyrkans utformning och byggnadshistorik av stor vikt (Lazarides & Mühlenbock 2020; Mühlenbock et al. 2023).

I denna artikel kommer kyrkans utformning och utseende studeras närmare med utgångspunkt i analys av de arkeologiska resultaten, historiska källor och komparativa exempel. I titeln har termen ”storkyrka” använts för att beskriva Edsleskogs gamla kyrka. Innebörden av termen har beskrivits av Christian Lovén i artikeln Romanska storkyrkor i Sverige och avser stora kyrkor där långhuset är uppdelat i flera skepp, har ett tvärskepp som ger en korsform eller både och (Lovén 1990, s. 7). Endast ett fåtal kyrkor kan räknas till denna grupp. Flera av de viktigaste frågorna har tidigare behandlats i en annan vid skrivande stund opublicerad artikel (Mühlenbock et al. 2023) där bland annat kyrkans datering, utformning och fasindelning redovisats. Det är dock ofrånkomligt att den här artikeln innehåller viss upprepning.

Historik om kyrkan

Edsleskogs medeltida historia präglas nästan uteslutande av tegelkyrkan och det lokala helgonet Sankt Nils (latin – Nicolaus). Den tidigaste skriftliga uppgiften om såväl Sankt Nils som kyrkan kommer från ett påvligt brev daterat till den fjärde november 1220, från påve Honorius III till biskop Bengt den yngre i Skara:

”Din fromhet har bett oss, att vi – med anledning av att en kyrka börjat byggas i ditt stift till ära för Gud och prästen Nils, salig i åminnelse, som, då han var på väg till en sjuk med Kristi lekamen, på ett ohyggligt sätt blev mördad av gudlösa människor och sedan dess strålar genom underbara mirakler, – skall värdigas medge viss avlat för dem som besöker denna kyrka. Vi har emellertid ännu inte kunnat få full klarhet i denna sak, men vi hyser full tillit i Herren till ditt goda omdöme och ger därför din broderlighet genom detta brev full rätt att i vederbörlig och förnuftig ordning medge sådan avlat till dem som besöker kyrkan.” Givet i Lateranen den 4 november det femte året (år 1220, SDHK-nr: 388. Översättning från Wiktorsson & Odelman 1996, s. 44).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Kyrkan som åsyftas är Edsleskogs kyrka. Detta vet vi trots att Edsleskog inte uttryckligen nämns. Denna information måste kompletteras med ett antal senare uppgifter. Från åtminstone början av 1300-talet har en skatt betalats ut till Edsleskogs kyrka tillägnad Sankt Nils, den så kallade Nicolauspenningen (SDHK-nr: 2259). Sankt Nils källa i Edsleskog är den enda identifierade Nilskällan inom det medeltida Skara stift (Ekre 1991, s. 7–8; Hultqvist 1996, s. 14). Sedan 1600-talet och framåt finns också nedtecknat om muntliga traditioner som talar om Edsleskog som platsen för mordet på prästen Nils (Hultqvist 1996, s. 21).

Kyrkan omnämns alltså som under uppförande redan år 1220. Vad gäller prästen Nils framgår i detta brev inte att han skulle betraktas som ett helgon. I stället tydliggörs detta i senare medeltida urkunder där han omnämns som både sanctus och beatus det vill säga helig och salig (originaltext i genitiv som ”sancti” och ”beati”, SDHK-nr: 39281; SDHK-nr: 2259). Ett exempel på detta är bland annat ett brev där biskop Brynolf i Skara förordnar en herr Håkan att vara ständig vikarie för domprost Bengt i Edsleskogs socken och att den skatt som kallas “den salige Nicolaus” (det vill säga Nicolauspenningen) ska tillfalla domprostämbetet (SDHK-nr: 2259).

Året därpå utfärdade biskop Brynolf ett brev där Edsleskogs socken läggs under domprosteriet som prebende (SDHK-nr: 2294). På Johannes döparens dag, den 24 juni, hölls årligen en marknad vid kyrkan i Edsleskog. Detta sammanföll med midsommar, vilket gav marknaden benämningen ”midsommarmarknaden”. Detta känner vi till eftersom Kung Magnus Eriksson berättade om händelsen i ett brev, skrivet i Lödöse den 25 september 1349. I kung Magnus brev står det att böter utdelats i samband med marknaden (SDHK-nr: 5844).

Vid marknaden hölls också ting. Detta framgår i ett brev från 1391 då riddarna Erik Kettilsson Puke och Knut Algotsson uppger att de dömt i ett mål om överlåtande av en gård (SDHK-nr: 13906).

År 1568 brann Edsleskogs kyrka ned i samband med ett åsknedslag. Endast mittskeppet byggdes upp på nytt. Arkaderna sattes igen först med träväggar för att sedan muras för ordentligt med sten år 1661. Ett klocktorn av trä byggdes år 1659 (Fransson 2003, s. 41).

Vid 1800-talets början var kyrkobyggnaden i så dåligt skick att man från församlingens sida började samla in pengar till eventuell restaurering. En renovering hann dock aldrig genomföras. Den 16 april 1902 brann Edsleskogs gamla kyrka ned till grunden. Därefter valde församlingen att bygga en helt ny kyrka på ett nytt ställe några hundra meter söderut (Fransson 2003, s. 45–49).

De återstående murarna i den gamla kyrkan raserades och ytan användes därefter som begravningsplats. Idag finner vi moderna gravar i den äldre kyrkans kor.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Tidigare kulturhistoriska antikvariska observationer

För att förstå hur kyrkan var konstruerad är äldre antikvariska uppgifter som noterades när delar av kyrkan fortfarande stod upp av stor vikt. Intresset för kyrkobyggnadens historia som antikvariskt objekt började snart efter branden 1568. En inventering gjordes 15 år efter branden och finns återberättad och utgiven i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift III: av Sven Lampa (1912).

"Kyrkan är alltsammans av tegel, uppbyggt uti korslund med fem gavlar och åtta pelare under stora kyrkan, näst efter Skara domkyrkas manering, allenast att hon icke varit välvd över koren eller stora kyrkan utan två små sakristior som voro och äro nu välvda, och har denna kyrka varit ett härligt och anseende tempel med hög och skön spira och två sköna klockor och mycken annat sirat, men hon är för 15 år sedan bliven av ljungeld förbränd och haver nu stått utan tak alltsedan, och är nu muren ännu hövligt behållen på stora kyrkan med gavlar och annat mera, allenast koren är mycket fördärvad, besynnerliga på själva gaveln" (Lampa 1912, s. 38).

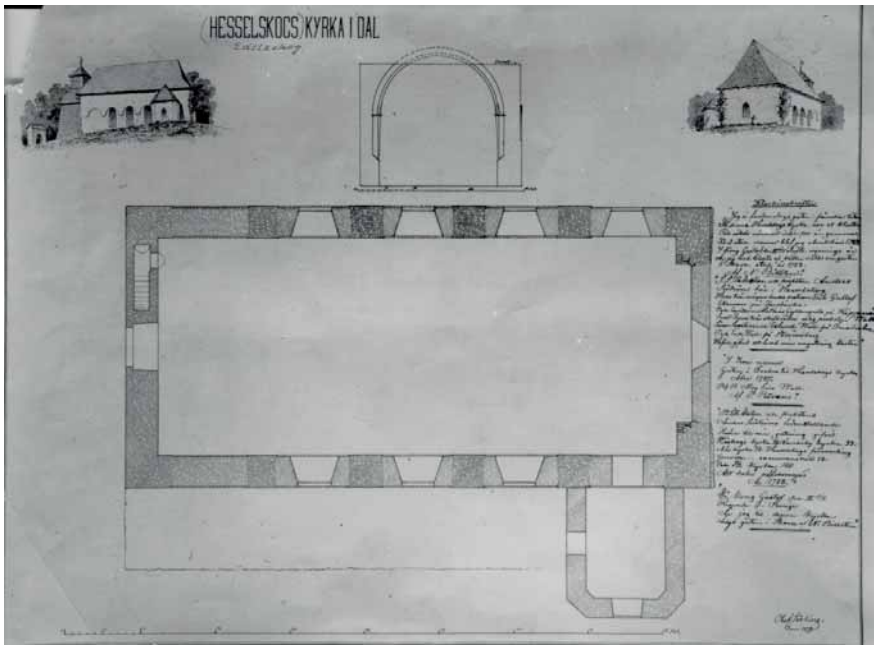
På sentida avbildningar och fotografier av kyrkan kan man tydligt urskilja både formen av triumfbågen och valven till sidoskeppen. Sakkunniga kyrkobesökare har därigenom med lätthet kunnat se att kyrkan en gång hade varit betydligt större. Från 1600-talet och framåt finns flertal antikvariska uppgifter angående kyrkans förflutna. Dessa har bland annat sammanfattats i Per Hultqvists artikel Lokalhelgonet i Edsleskog. Verklighet och tradition i Hembygden 1996. I Economium Hessleskogiae Dalensium från 1672 skildrar prästen Nils Hesselgren kyrkan utifrån vid tidpunkten synliga byggnadsrester samt muntlig tradition på platsen (Hesselgren 1963, s. 15–16, 59–60). Ett fåtal av de uppgifter som omnämns är:

- Muren omfattar tre alnar i bredd (cirka 1,78 meter!) med ett nedre murverk i sten (grundmur) men i övrigt var murverket av tegel.
- Kyrkan hade korsarmar
- Kyrkan var en basilika med pelarrader och två rader av fönster.
- Kyrkan hade mycket höga torn (alltså två eller fler torn)
- Människor har vallfärdat dit, enligt Hesselgren "även de gamla romarna".
- Vidare beskriver han även den muntliga traditionen om prästen Nils.

Denna beskrivning skiljer sig något mot det äldre inventeringsprotokollet från 1583. Här nämns inte minst att kyrkan ska ha haft två torn och varit en basilika. Under 1700- och 1800-talet omskrivs Edsleskog av flera, bland annat Anders Lignell (Hultqvist 1996, s. 32–33).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 1. Planskiss av Edsleskogs kyrka från 1879. Teckning: Olof Sörling, 1879 Antikvarisk Topografiska arkivet, Stockholm.

Lignell beskriver bland annat att kyrkan ursprungligen var minst 73 alnar lång (43,4 meter) och 40 alnar bred (23,8 meter). Han förutsatte även att ett västtorn skulle ha funnits men framhäver att dess form inte kunde utrönas utan utgrävning. Lignell beskriver även att det i den då stående delen av kyrkan fanns en trappuppgång upp till en trång plats, som han menar på varit ett bönerum. Trappan ska ha böjt av in mot kyrkans inre och skulle kunna indikera ett podium eller liknande, alternativt en trappa upp till vinden eller till ett torn som vilade på västgaveln (Lignell 1850, s. 57–58).

År 1865 ska kvarblivande murverk från kyrkoruinen ha röjts undan av den dåvarande kyrkoherden. År 1872 gjordes en dokumentation av den stående kyrkobyggnaden av en författare som inte kunnat identifierats. Där framkommer flertalet viktiga detaljuppgifter samt ett antal skisser av kyrkan. Kyrkans olika delar måttades upp. Bland annat triumfbågens förmodade ursprungliga höjd, på cirka 7,5 meter (25 fot). Trappan i den västra gaveln ska ha varit cirka 0,6 meter bred (en aln) och slutat ungefär fem meter upp i muren. En igenmurad ljusöppning i snedriktning, cirka 75 centimeter hög och 15 centimeter bred ska ha gett ljus till trappan. Författaren menar även att det ursprungligen ska ha funnits en "fyrkantig mur inbyggd i kyrkan genom hvilken trappan ledde".

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

En skiss av kyrkans dopfunt gjordes också i samband med detta (Hultqvist 1996, s. 35–37).

Från 1800-talets slut fram till dess att kyrkan brann 1902 finns flertal fotografier och avritningar som kan bidra med flera insikter om byggnadens historia. Av stor vikt är två exteriörteckningar och en planskiss av Olof Sörling vid Riksantikvarieämbetet från 1879. Planskissen återger den vid tiden kvarvarande kyrkobyggnadens form och mått i god detalj, samt en ritning av den igenmurade triumfbågen, också den med mått. Där finns även den ovan omnämnda trappan utritad i västgaveln (se figur 1).

År 1947 utfördes en mindre arkeologisk insats i form av en provschaktsgrävning av kyrkan, utförd av landsantikvarie Nils-Ivan Svensson. Svensson konstaterade att kyrkans längd skulle ha varit 48 meter och bredden, korsarmar inkluderade, cirka 29 meter. Längst åt öst hittades fyra stora stenar på rad vilka tolkades som den östra änden av kyrkans kor. I den rekonstruktionsskiss som gjordes utifrån undersökningsresultatet visas ett litet kor med rakt avslut. I övrigt framkom rikligt med murverk i tegel. Svensson hade även fått uppgifter om murverk i den västra änden av kyrkan som påträffades i samband med en gravöppning, vilket tolkades som ett västtorn (Svensson 1949).

Sammanfattning av de arkeologiska resultaten och tolkningar

De arkeologiska insatserna på platsen kunde på ett detaljerat sätt kartlägga kronologi och utformning. Cirka 335 kvadratmeter öppnades, fördelat på 14 schakt i spridda delar av kyrkan. Resultatet kan delas in i tre huvudsakliga kategorier: datering, användande och utformning. Utifrån de arkeologiska resultaten kan också flera tolkningsmodeller sammanfattas för att förklara kyrkans storlek, material och placering i norra Dalsland.

Datering och fasindelning

Kyrkan bör ha byggts senast år 1220, sannolikt redan i början av 1200-talet (Mühlenbock et al. 2023). Förutom det påvliga brevet som indikerar detta har den arkeologiska insatsen bidragit med ny kunskap. Kyrkan har en romansk utformning som stilistiskt kan dateras till 1200-talets första hälft eller tidigare. Detta kan urskiljas från kyrkans tidstypiska form samt att den haft absid och rundade bågar. Sammanlagt har 278 mynt hittats varav 74 sannolikt är äldre än 1250. Bland mynten finns ett depåfynd om 24 brakteater från Erik Knutssons regeringstid (1208–1216) som hittades i den norra korsarmen.

Den norra korsarmen är senare tillbyggd, vilket kunde förstås utifrån att den är byggd med en stötfog mot den äldre delen av kyrkan samt att teglets storlek och utform-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 2. Ett kollage av sammansatta drönarbilder som visar samtliga utgrävda ytor, med schakt utritade. Foto: Lödöse museum, 2019–2021.

ning är annorlunda, med väsentligt mycket mindre tegelstenar. Likaså är en liten utbyggnad på korets norrsida senare tillbyggd. Denna har troligtvis använts som sakristia, ursprungligen kanske byggd som kapell (Mühlenbock et al. 2023). I kyrkans västgavel har ursprungligen en stor valvbåge mot ett ej fullbordat torn planerats. Valvbågen har murats igen med medeltida tegel.

Sammanlagt har 24 ^{14}C-dateringar tagits från material inifrån kyrkan. Bland dessa är exempelvis fiskben som hittats i murbruket, människoben från gravar samt mindre pålitliga bitar av träkol (ek och gran). Bland dessa gav 15 prover dateringar inom tidsspannet AD 569 – AD 1277 på 95,4 procents sannolikhet varav åtta var inom tidsspannet AD 1039 – AD 1222 med 95,4 procents sannolikhet (Mühlenbock et al. 2023). Kyrkan har minst tre olika byggnadsfaser:

- Någon gång mellan slutet av 1100-talet och början av 1200-talet byggdes kyrkans kor, mittskepp, södra sidoskepp samt södra korsarm. Murverket mellan koret och den södra korsarmen är sammanfogade. Det norra sidoskeppet byggdes tillfälligt upp utan korsarm åt norr.
- Kring år 1220 eller tidigare: delar av det norra sidoskeppet revs för att bygga ut kyrkan med en korsarm åt norr. Utbyggnaden från korets norra sida tillkom troligtvis ungefär samtidigt eller något tidigare.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

• Efter branden 1568 byggdes kyrkan upp i betydligt förminskad utsträckning där endast mittskeppet ingick.

Användandet av kyrkan

En viktig del av kyrkans användande som vi kunnat studera är de begravningar som påträffades under golvet samt strax utanför dess murar. Därtill hittades ett antal föremål som kan knytas till kyrkans liturgi samt föremål av mer vardaglig karaktär.

Begravningar

Det osteologiska materialet har analyserats av Caroline Ahlström Arcini, Felicia Hellgren och Bettina Stolle i tre separata analyser. Den mest omfattande utfördes av Bettina Stolle efter 2021 års undersökning (Stolle 2023), varifrån majoriteten av resultatet har hämtats. De flesta individerna har begravts i svepning. Totalt har 15 gravar analyserats osteologiskt. Nio av dessa har daterats med hjälp av ^{14}C-analys. Tidsspannet är AD 997 – AD 1634 på 95,4 procents sannolikhet (Mühlenbock et al. 2023).

Liturgiska föremål

De liturgiska föremålen är efter omständigheterna relativt få, vilket bland annat kan förklaras med att mycket har förstörts i samband med branden 1568. Exempel på föremål är delar av en dopfunt, rester av flera ljuskronor, en hänganordning till ett rökelsekar och smältor från kyrkklockor.

Dopfunten är av en lokal typ som producerats i området kring Dalsland, Bohuslän, Värmland och Østfold. Den är gjord av täljsten, har haft en närmast rektangulär form med repstavsdekor samt ett avrinningshål. Den kan typologiskt dateras till äldre än 1200-talets mitt (Hallbäck 1959, s. 19).

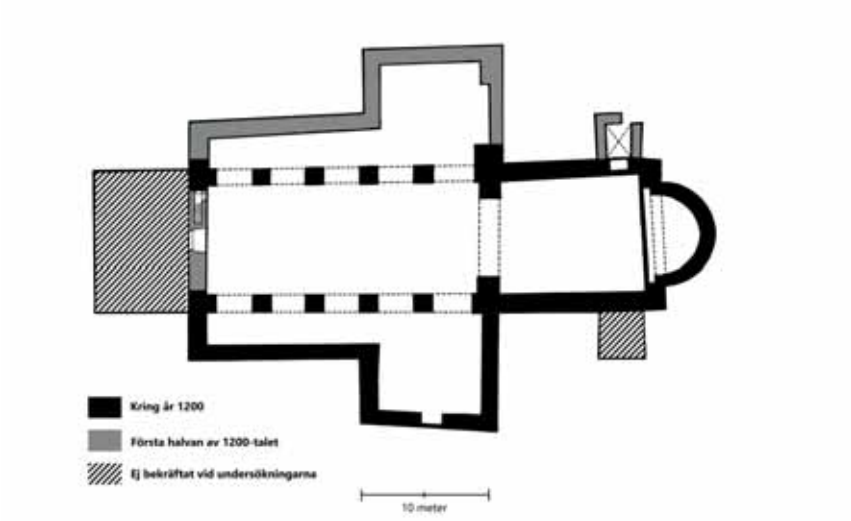
Sammanfattning av tolkningar gällande kyrkans funktioner

Utifrån undersökningsresultatet och skriftligt källmaterial har tolkningar gjorts som berört kyrkans storlek och innovativa karaktär i förhållande till den plats den är byggd på (Mühlenbock et al. 2023). En viktig aspekt har att göra med kyrkans funktion som vallfartskyrka. Detta framhävs i relation till den omtalade helgonkulten kring Sankt Nils. Utformningen och storleken tyder bland annat på en stor tillströmning av besökare, plats för många altaren och en rik liturgi (Bonnier 1982, s. 65; Lovén 1990, s. 22). Ur ett ekonomiskt perspektiv är det även tydligt att kyrkan kunnat generera substantiell avkastning. Nicolauspenningen och andra inkomster i samband med helgdagar och marknader, bör lyftas fram som viktiga för Skara stift (Schück 1983, s. 182).

Den katolska kyrkan hade dessutom ett stort ekonomiskt och administrativt inflytande. Edsleskog var inget undantag, vilket bland annat tydliggörs genom den skatt som togs upp samt kyrkans godsinnehav som omnämns i de medeltida urkunderna (SDHK-nr: 2259; SDHK-nr: 2503).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 3. Planritning av Edsleskogs gamla kyrka utifrån det arkeologiska resultatet. Lödöse museum, 2023.

Analys av kyrkans utformning och utseende

Den huvudsakliga informationen om kyrkans utformning och utseende kommer från murverket som fanns bevarat vid de arkeologiska insatserna på platsen. Mycket information kan dock hämtas från skriftliga uppgifter, vilket gör det viktigt att ställa det arkeologiska resultatet mot dessa. Med hjälp av fyndmaterialet och komparativa exempel kan ytterligare tolkningar möjliggöras för att visualisera kyrkans utseende.

Kyrkans planform

Med hjälp av de arkeologiska insatserna har kyrkans plan kunnat studeras i detalj. Majoriteten av murverket har tagits fram. Ett flertal viktiga ytor har dock inte undersökts arkeologiskt, såsom delar av korets södra mur och en eventuell utbyggnad i anslutning till detta. Detta beror på att moderna gravar lagts där, vilket begränsat åtkomsten. Likaså har endast en av kyrkans pelarbaser exponerats - i den norra arkaden. Arkaderna finns dock dokumenterade i äldre ritningar samt på tidiga fotografier av kyrkan, då dessa hade murats igen.

Ser vi till romanska kyrkor på såväl kontinenten som i Sverige har man följt en tydlig mall. En treskeppig kyrka med långsmalt absidialt kor och tvärskepp. Planformen kan jämföras mot andra romanska storkyrkor, såsom exempelvis Gamla Uppsala kyrka och Sankt Bendts kyrka i Ringsted (Hermansen & Nørlund 1936, s. 117; Lovén 1990, s. 9). Sankt Bendts kyrka är liksom Edsleskog en romansk kyrka byggd i tegel. Tegelkyrkor i romanskt utförande är en ovanlig kombination i Sverige. Faktum är att utanför Dalsland lig-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

ger samtliga av de andra romanska tegelkyrkorna i södra Sverige, i de delar som på medeltiden tillhörde Danmark. Gumlösa kyrka, som invigdes 1191 är den äldsta som daterats av dessa (Lindgren 1995a, s. 83–85). Några av de äldsta tegelkyrkorna i det medeltida Sverige byggdes i övergångsstil mellan romansk stil och gotik. Skokloster kyrka (möjligen byggd omkring 1220) och Mariakyrkan i Sigtuna (byggd omkring 1250) är två exempel (Björklund 2014, s. 132, 280–281).

Planformen bildar en relativt skev korsformad byggnad där koret riktas något åt norr och såväl sidoskepp som korsarmar inte går i helt rät vinkel mot resten av byggnaden. Kyrkans asymmetri är dock inte tillräckligt övertygande för att kunna avgöras som avsiktlig, vilket verkar ha varit fallet för domkyrkan i Gamla Uppsala. Där har kyrkans skeva plan tolkats kunna vara till följd av att den anpassats efter en äldre befintlig byggnad (Lindqvist 1951, s. 221; Bonnier 2004, s. 30).

Edsleskogs kyrka är från absid till västgavel cirka 41 meter lång och nästan 30 meter bred från korsarm till korsarm. För tiden var detta en mycket stor byggnad. Storleksmässigt var den jämförbar med Skara och Linköpings domkyrkors ursprungliga romanska planformer, båda korsformiga och beräknade till omkring 30–50 meter i längd vid början av 1200-talet innan de byggdes ut i gotiskt utförande (Lovén 1990, s. 10–11).

Planformen har också förändrats över tid, främst i samband med tillbyggnad av sakristian/kapellet och den norra korsarmen i början av 1200-talet. Indikationer finns också på att kyrkans absid rivits och ersatts med ett rakslutet kor eftersom en rad av större natursten hittades högt upp i stratigrafin vid övergången till absiden.

Absiden bildar en halvcirkel med en diameter på cirka nio meter nord till syd. Kyrkor med absid har föreslagits vara ett uttryck för rikedom, där ett tydligt samband finns mellan absidkyrkor och rika socknar (Lovén 2009, s. 204, 207). Inkomster från den för Edsleskog specifika Nicolauspenningen samt andra skatter och intäkter från vallfarten stödjer ett sådant samband.

Vid övergången till koret går murverket i flykt till en bredd av omkring 11 meter mellan murarnas yttermått.

Koret var stort i förhållande till långhuset, cirka två tredjedelar av långhusets längd, ungefär 17 meter långt från absid till triumfbåge. Vid jämförelse mot andra romanska storkyrkor i Sverige är det få som har liknande storleksförhållanden. De flesta har ett kor som utgör hälften av långhusets längd eller mindre (Lovén 1990).

På norrsidan om koret fanns ett senare tillbyggt utrymme. I enlighet med inventeringsprotokollet från 1583 bör det vid branden 1568 ha använts som sakristia. I samma text omtalades också ytterligare en sa-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

kristia (Lampa 1912, s. 38). Kanske har detta funnits på korets sydsida, men på grund av hög förekomst av moderna gravar vid denna del har där inga schakt öppnats. Uppgiften om två sakristior är intressant ur en kyrkoadministrativ synvinkel. Det är främst större kyrkor med administrativa funktioner som haft behov för fler än en sakristia (Carlqvist & Carlsson 1953, s. 66).

Det treskeppiga långhuset har en längd som uppgår till nästan 24 meter. Mittskeppet har samma bredd som koret. Utformningen med öppet tvärskepp kan vara ett resultat av anpassning efter vallfarten. Ett karaktäristiskt drag för vallfartskyrkor är att de är byggda med flödet av besökare i åtanke så större folksamlingar på cirkulerande vis kunde passera altaren och annat (Lovén 1990, s. 22).

Fundament

Innan byggnaden började resas har ett tjockt lager av sättsand påförts över hela ytan för att ge ett stabilt och jämnt underlag. Kyrkan vilar på en grundmur som är konstruerad som ett stenfyllt dike bestående av natursten, cirka 0,8 meter djupt och 1,3 meter brett. Längs kyrkans västra gavel var en flera meter bred terrassering med påförda stenar.

Golv

I koret har flera golvnivåer upptäckts från olika faser. Det äldsta ”golvet” var troligtvis ett arbetsgolv, eller en hårt trampad jordyta med inblandat byggnadsmaterial i form av murbruk och tegelkross som förekom sporadiskt. Det första riktiga golvet i kyrkan, eller åtminstone i koret var ett tjockt kalkbruksgolv som vilade på en bädd av tegelkross. Detta kalkbruksgolv förekom i koret men potentiella spår hittades även i mittskeppets nordvästra hörn. Då ett brandlager hittades ovanpå detta verkar en brand ha härjat någon gång i början av 1200-talet, snart efter kyrkan byggdes. Bruksgolvet byttes ut mot ett trägolv i hela kyrkan, inklusive sidoskepp och korsarmar. Kyrkan hade därefter trägolv mellan 1200-talets början och branden 1568. I mittskeppet, där kyrkan byggdes upp igen, tillkom ett nytt trägolv. I samband med detta verkar mycket av underliggande kulturlager ha grävts bort.

Bruksgolv i kyrkor är i dagsläget ovanligt, men några paralleller finns från medeltida kyrkor, exempelvis Västra Husby i Östergötland från 1100-tal (Gustin 2006) och Hagby kyrka i Småland från 1200-talets första hälft (Hedvall 2014).

Murverk

De nedre delarna av själva murverket byggdes med skalmursteknik av sten för att sedan övergå till tegel. Till stor del har man använt en munkförbandsteknik för att bygga kyrkan, om än med flera undantag. Snarast är det att tala om ett vilt förband där förhållandet mellan löpare och bindare varierar. Även storleken på teglet varierar, såväl mellan olika faser som under en och samma fas. I de äldre delarna är teglet mellan 32–

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 4. Murverket i den norra korsarmens östra sida. Foto: Lödöse museum, 2019.

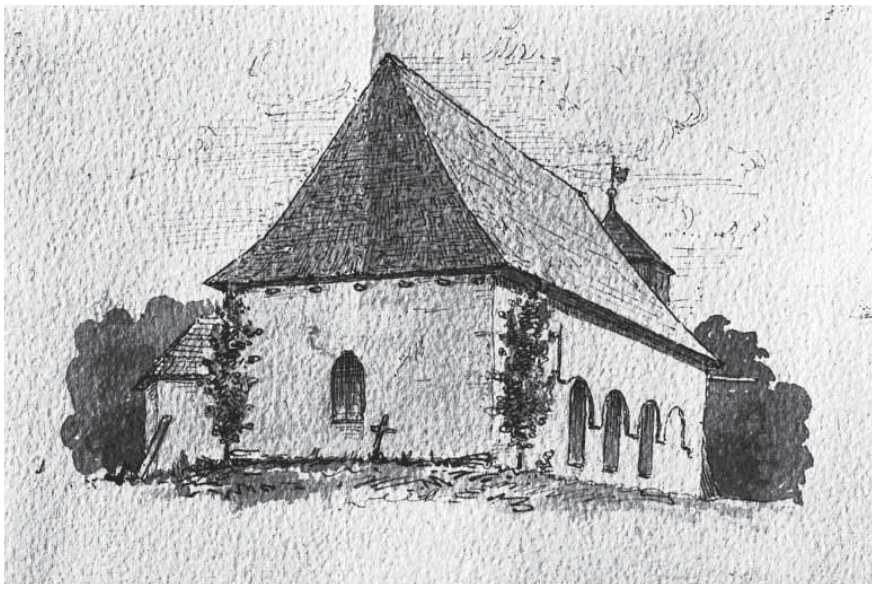
37 centimeter långa, 14–16 centimeter breda och 9–10 centimeter höga. I de något senare delarna, såsom vid den norra korsarmen, är teglet mindre, ungefär 28 centimeter långa, 12 centimeter breda och 10 centimeter höga (Mühlenbock et al. 2023). Detta svarar närmare mot standardstorleken på medeltida tegel (Lidén 1973, s. 28; Ekre 2000, s. 44). Murarnas bredd varierar i kyrkan, men generellt är de omkring 1,10 meter breda. Den södra kormuren mätte omkring 1,40 meter i bredd.

Portaler

Tre portaler har kunnat konstateras. En i den södra korsarmen, en till korets norra utbyggnad och därifrån in till koret. Den sistnämnda portalen verkar vara samtida med koret och inte med den senare tillbyggda sakristian/kapellet. Teglet är fint i förband med övriga kormuren, men har inget förband med sakristimuren som möter kormuren med en stötfog (Gullbrandsson 2021a). Denna ursprungliga nordportal är en något udda företeelse som inte har en tydlig förklaring. Möjligen var utbyggnaden planerad från början men tillkom först senare? Det finns dock exempel på andra kyrkor med nordportal vid koret utan tillbyggnad, såsom Stiftskirche St. Nikolai i Beuster, Tyskland. Även den är en tidig tegelkyrka i romansk stil, daterad till omkring år 1170 (Schöfbeck 2015, s. 42). Portalen i den södra korsarmen är mycket dåligt bevarad, men verkar onekligen vara av enkelt utförande, med endast en kallmurad tegeltröskel som förbinder murverket vid golvnivå. Vid ritningen av kyrkan från 1879 syns

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 5. Exteriörteckning från nordost mot kyrkans kor och norrsida. Notera den utkragande putsen där arkaderna varit. Teckning: Olof Sörling, 1879, Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.

även en västportal (se figur 1). Möjligtvis var denna ursprunglig, men har inte kunnat vare sig konstateras eller dementeras rent arkeologiskt då murverket var illa åtgånget.

Valvbågar

Såväl triumfbågen som arkader finns fotograferade och avritade sedan tidigare, dock efter de murats igen. Triumfbågen har haft en avtrappning i tre steg med rundat formtegel och var troligtvis rundbågig. I enlighet med ritningen av triumfbågen från 1879 har dess ursprungliga höjd uppgått till drygt 24 fot från dåvarande golv, det vill säga 7,13 meter. Triumfbågens höjd kan från början varit större då golvnivån möjligen placerats högre än tidigare efter branden 1568 (se figur 1). Andra uppgifter har angett att triumfbågens höjd ursprungligen varit cirka 25 fot (Hultqvist 1996, s. 36).

Arkaderna har haft rundade bågar. Värt att notera på en av Riksantikvarieämbetets avritningar från 1879 är att den sista arkadöppningen närmast koret på kyrkans norrsida verkar skjuta upp något mer i höjd än övriga bågar i raden. Denna öppning har lett ut till den norra korsarmen och har troligtvis motsvarat triumfbågens höjd (se figur 5).

Fönster

Vid flera platser i kyrkan har fönsterglas hittats, främst i den norra korsarmen och koret där tydliga koncentrationer av fönsterglas kunde iakttas. Ett fönster förstärkt med stormstag har funnits i den

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 6. Drönarfoto av sakristian/kapellet från undersökningen 2020. Foto: Lödöse museum, 2020.

östra delen av den norra korsarmen. Ofärgat eller grönskimrande glas samt blått glas har varvats i åtminstone ett fönster där. I koret hittades ett fåtal fragment av bemålat fönsterglas som var mycket skadat. Alltså har åtminstone ett av kyrkans fönster varit bemålat. Varje enskild glasskärva har ursprungligen inte varit större än några centimeter i bredd i olika kantiga former. De har sammanfogats som en mosaik med hjälp av blyspröjs och sedan förstärkts med stormstag/stagjärn mot väder och vind. (Lazarides & Mühlenbock 2020, s. 31–32).

Små rundade profiltegel påträffades i rasmassorna. En trolig funktion för dessa har varit som omfattning kring fönster med pilastrar, likt absidfönstren i Ringsteds kyrka i Danmark (Hermansen & Nørlund 1936, s. 109). Ett antagande som gjorts är att kyrkan haft små rundbågiga romanska fönster med tanke på kyrkans övriga utformning och den relativt ringa mängden fönsterglas som hittats (Lazarides & Mühlenbock 2020, s. 31–32).

Tidigmedeltida fönster var i regel små i jämförelse mot senare tiders fönsterinsatser. Övergången mellan romansk och gotisk arkitektur gav uttryck även i hur kyrkans fönster utformades då de blev allt större (Jacobs 1970, s. 112; Lundkvist 1988, s. 108). I samband med en murverksdokumentation vid Örs kyrka i Mellerud, Dalsland, utförd av Jan Johansson 1993 konstaterades bland annat att denna kyrka hade två små fönster i romansk stil. Öppningen i det västra av dessa fönster var endast 100 x 25 centimeter (Johansson 1993). Med tanke på att Edsleskogs kyrka var betyd-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 7. Dopfunten rekonstruerades av Studio Västsvensk Konservering och finns nu i Edsleskogs nya kyrka. Foto: Lödöse museum, 2022.

ligt större har sannolikt dess fönster också haft större proportioner.

Interiör och inventarier

Invändigt har kyrkan varit en rymlig byggnad, uppskattningsvis omkring 570 kvadratmeter som disponerades efter kyrkans liturgi. Utifrån byggnadens planform och de påträffade fynden kan vissa antaganden göras angående det medeltida kyrkorummet i Edsleskog, med stöd i en relativt strikt liturgisk ordning för romanska kyrkor generellt (Lindgren 1995b, s. 30).

Längst fram i koret, innan övergången till absiden, var ett murat högaltare, som påträffades vid undersökningen 2021. Högaltaret sluttade något inåt mot långhuset. Kanske har det kollapsat i samband med branden 1568. Huruvida detta var det ursprungliga altaret eller ej kan diskuteras. I Mühlenbock et al. (2023) argumenteras för att altaret flyttats då absiden eventuellt rivits till förmån för ett rakslutet kor mot slutet av medeltiden.

I sakristian/kapellet hittades rikligt med fragment av kalkbruksputs. Åsstrukna fogar visade på omsorgsfullt murarhantverk på innerväggarna där murverket skulle vara synligt. Det fanns inte heller några spår av puts på väggarna. I stället bör det påträffade kalkputset kommit från taket i detta rum.

Förutom ett högaltare fanns ytterligare altaren placerade i kyrkan. Några sannolika placeringar har varit i kyrkans korsarmar. I den norra korsarmen bör ett Mariaaltare funnits. Detta kan styrkas med att en stor ansamling mynt hittades intill

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

den norra korsarmens östra mur. I den södra korsarmen kan man förvänta sig att det funnits ett altare tillägnat kyrkans skyddshelgon, som i det här fallet bör ha varit den lokala martyrprästen Sankt Nils. I sakristian/kapellet norr om koret hittades också en stor ansamling mynt. Troligt är att även där varit ett altare. Många fler altaren kan ha funnits i kyrkan, vilka vi dock inte känner till (Nordstrand et al. 2015, s. 32; Mühlenbock et al. 2023).

Flera hängen från medeltida ljuskronor konstaterades i olika delar av kyrkan. En tydlig ansamling järnhängen, förmodligen från en och samma ljuskrona, fanns i sakristian/kapellet norr om koret. Ett brätte av järn tolkades också tillhöra denna. Typen återhittas vid flera medeltida kyrkor och dateras till senmedeltid. De bevarade senmedeltida ljuskronorna vid Lau Kyrka är av liknande typ (Lagerlöf & Stolt 1975, s. 634).

Den medeltida dopfunten som påträffades vid undersökningarna var märkligt belägen i fragmenterat skick bland rasmassorna vid den norra arkaden. Dopfunten verkar ha gått sönder i samband med branden 1902 och bitarna förts bort från ursprunglig plats. Vi vet att dopfunten under modern tid fanns i kyrkans östra del, vilket idag är praxis. Under medeltiden bör dock dopfunten varit placerad i kyrkans västra del, nära en eventuell ingång (Nordstrand et al. 2015, s. 91).

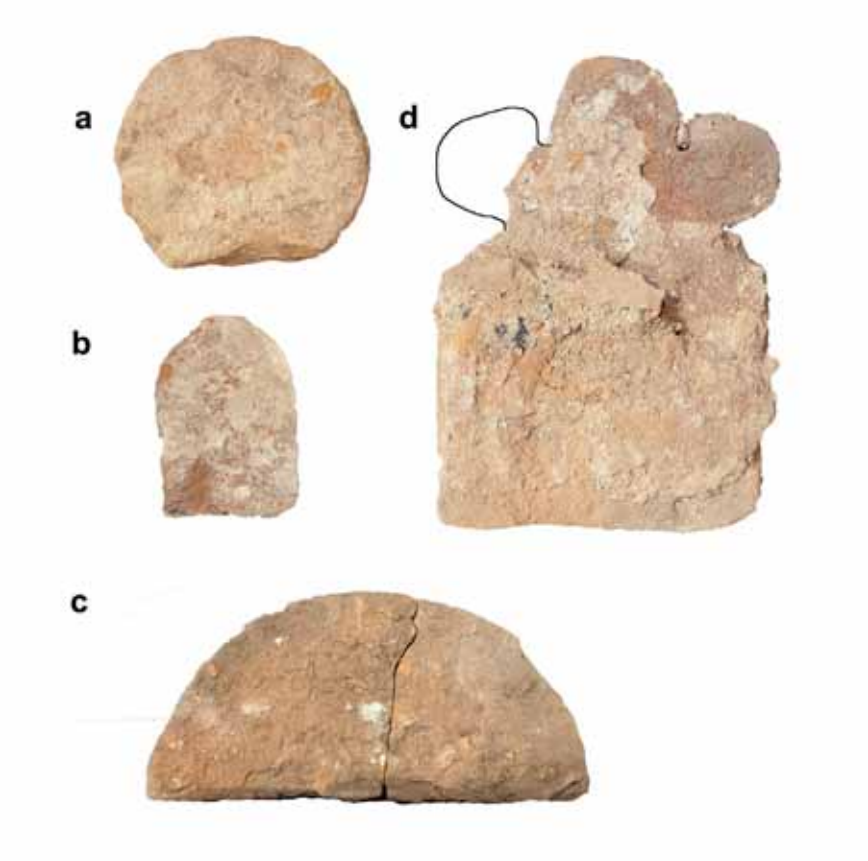
Taklag

I inventeringsprotokollet från 1583 står att kyrkan inte hade välvt tak, förutom i två små sakristior (Lampa 1912, s. 38). Efter de arkeologiska undersökningarna kan det konstateras att ett tydligt brandlager med stora mängder spik hittades direkt ovanför kyrkans golvnivå. Flera av spikarna har en stor rundad skalle och har identifierats som en typ av dekorspik som använts för att fästa brädorna i ett plant innertak av trä. Flertalet exempel finns från andra romanska kyrkor. Två exempel på detta som observerats vid taklagsinventeringar av Robin Gullbrandsson är bland annat Hagebyhöga kyrka i Östergötland och Maulbronn klosterkyrka i Tyskland. I Hagebyhöga har kvarsittande dekorspik av samma typ suttit fast på undersidan av bindbjälkar i långhustaket. Innertaket har där satts in under 1200-talet. I Maulbronn har i stället brädorna suttit i skårade lister på tvärs mot bindbjälkarna. Innertaket dateras till omkring 1170. Det är alltså högst sannolikt att kyrkan i Edsleskog hade ett plant innertak och att det dessutom varit med från början av bygget (Gullbrandsson 2021b, s. 76). Utifrån den beräknade höjden på triumfbågen har det plana innertaket i mittskeppet uppskattats till åtminstone 8 meter från golvet.

Utbyggnaden norr om koret verkar dock haft en annan typ av innertakskonstruktion. Där hittades inte lika stor mängd spik, och dessutom inte något tydligt brandlager som i resten av kyrkan. I stället hit-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 8. Olika typer av formtegel. A: Rundat formtegel till pelare. B: Mindre rundat profiltegel till fönsteromfattning. C: Halvcirkelformat tegel till pilaster. D: Klöverbladstegel till valvribba. Foto: Lödöse museum, 2022.

tades ett flertal formtegel av olika slag i rasmassorna kring utbyggnaden, inte minst klöverbladstegel som kan ha suttit i en valvribba från ett kryssvalv. Detta, tillsammans med den skriftliga uppgiften från 1500-talet om att valv fanns i ”två små sakristior” (Lampa 1912, s. 38) ger en tämligen stark indikation av att utbyggnaden haft ett välvt innertak av tegel. Det är också ett tydligt tecken på att utrymmet brukades som sakristia, åtminstone vid tidpunkten innan kyrkan brann. Sakristians uppgift var ju att förvara och skydda de dyrbara inventarierna (Tuulse 1951, s. 163).

Vad gäller yttertaket förmodas att byggnaden haft ett spåntäckt tak eftersom inget taktegel påträffats eller någon annan yttertaksbeklädning. Den stora mängden spånspik som hittats, med ”B”-formad skalle är ytterligare ett tecken på det. Samma typ av spik har bland annat hittats efter branden av Södra Råda kyrka.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Figur 9. 3D-rekonstruktion som visar en variant av kyrkan med takryttare över korsmitten. Illustratör: Joel Eriksson Stomberg, Lödöse museum, 2022.

Spiken kunde där typbestämmas till just att fästa spån (Helje 2015, s. 23).

Torn

Om kyrkans omtalade ”spira” är inte mycket känt (Lampa 1912, s. 38). Vid aktuella undersökningar har inget västtorn kunnat bekräftas ingå i den ursprungliga konstruktionen. I samband med undersökningen 1947 tolkades dock att kyrkan redan under medeltiden skulle haft ett utbyggt västtorn då murverk av sten ska ha påträffats. Möjligen var detta en feltolkning av murverket tillhörande den senare tillbyggda klockstapeln som byggdes till mot kyrkan på 1600-talet (Svensson 1949; Hultqvist 1996, s. 41). Den igenmurade valvbågen i kyrkans västra murverk är dock ett tecken på att ett västtorn planerades från början. Av någon anledning murades valvbågen igen, vilket skulle kunna tyda på att ett västtorn inte restes. I den igenmurade delen byggdes en trappa samt ett fönster som gav ljus till trappan (Hultqvist 1996, s. 35–36). Trots detta kan ett senare under medeltiden vidbyggt

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

stapeltorn inte helt uteslutas. Likaså är en lättare konstruktion som vilade på västgaveln eller över korsmitten också möjlig. En skriftlig uppgift som skulle kunna stötta att en konstruktion vilande på västgaveln byggts är den om en ”fyrkantig mur” i den västra delen av mittskeppet (Hultqvist 1996, s. 36). Möjligen kan det tolkas som ett stöttande murverk för en kraftigare överbyggnad?

Kyrkan ska i enlighet med skriftliga uppgifter haft ett torn med hänvisning till inventeringsprotokollet från 1583 där en ”hög och skön spira och två sköna klockor” nämns (Lampa 1912, s. 38). Givetvis behöver detta inte innebära ett murat torn. Ordet ”spira” leder snarast tankarna till en takryttare eller en annan på taket vilande tornkonstruktion. En eventuell senare tillbyggd takryttare ska dock i så fall ha rymt åtminstone två klockor eller eventuellt fler då två klockor om 144 kilo togs i klockskatt från Edsleskog år 1531 (Lignell 1852, s. 229–230). En jämförelse är Mölltorps kyrka i Västergötland, vars medeltida takryttare huserar två klockor (Bygdén & Hallgren 2014).

En sammanfattning av denna diskussion är att alla hypoteser om placeringen av den omtalade spiran är osäkra och att det i nuläget inte kan avgöras.

Slutsats

Kyrkan har under sin användningstid ändrat skepnad flera gånger och kanske blev den inte heller som ursprungligen planerades. Den initiala planen vekar ha varit en treskeppig korskyrka med utbyggt västtorn. Västtornet byggdes troligen inte enligt ursprunglig plan. Under en tid kan kyrkan dessutom varit utan torn helt och hållet. De första åren som kyrkan användes var den inte heller en korskyrka. Först efter några år tillkom den norra korsarmen. Likaså är sakristian/kapellet i norr av senare tillkomst. Ett torn eller takryttare restes vid någon tidpunkt innan kyrkan brann ner 1568. Mot slutet av medeltiden verkar även absiden ha rivits och ersatts med ett rakslutet kor. Från 1500-talets slut till 1902 var endast mittskeppet bevarat.

Kopplingen till vallfarten är tydlig. Likaså påvisas flera arkitektoniska drag som kan kopplas till liknande storkyrkor med administrativa funktioner. Kombinationen av dess storlek, material, datering och plats gör vallfartskyrkan i Edsleskog unik i en svensk kontext, inte minst eftersom det är den enda hittills kända romanska tegelkyrkan i det medeltida Sverige. Kyrkans storlek och form kan härledas till Edsleskog som pilgrimsmål. Det långa koret tyder dessutom på att det dimensionerades för en rik liturgi som skiljer sig mot den relativt enkla liturgi som förrättades i en vanlig sockenkyrka. Storkyrkan i Edsleskog byggdes för att imponera på de som besökte platsen och än idag fortsätter människor att förundras av detta säregna byggnadsverk.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Tack! Ett stort tack till Stiftelsen Carl Jacob Lindebergs Fornminnesfond och Lennart J. Hägglunds stiftelse för arkeologisk forskning för finansieringen av de arkeolog iska undersökningarna. Vi vill också rikta ett stort tack till Andreas Berndt, Philip Blomqvist, Lotta Cohen och Åmåls församling, Joel Eriksson Stomberg, Robin Eriksson, Nicklas Foresti, Torsten Fransson, Robin Gullbrandsson, Nora Hansson, Martina Hjertman, Nur Homsi, Carina Jansson, Stefan Jansson, Tyra Jansson, Sonia Jeffery, Eirik Johansson, Jan Johansson, Marie Jonasson Schmidt, Mats Karlsson, Margareta Nilars, Inger Nyström Godfrey, Bettina Stolle, Bengt Westergaard, Niklas Ytterberg och Liselotte Öhrling som på olika sätt har hjälpt oss i arbetet med att undersöka, dokumentera och tolka den medeltida kyrkan i Edsleskog. Tack också till de som hjälpt oss att utföra vetenskapliga analyser: Caroline Ahlström Arcini, Kristin Balksten, Torbjörn Brorsson, Erik Danielsson, Felicia Hellgren, Ryan Mills, Michael Sandström, SciLifeLab och Ångströmlaboratoriet. Slutligen ska även vår referensgrupp tackas, som består av Ann-Catherine Bonnier, Henrik Janson, Kenneth Jonsson, Gudrun Rydberg och Per Widerström.

Anton Lazarides
Lödöse museum
Arkeolog och fältarbetsledare, Edsleskogsprojektet
Epost: anton.lazarides@vgregion.se

Anna Beckman
Lödöse museum
Arkeolog och fältarbetsledare, Edsleskogsprojektet
Epost: anna.beckman@vgregion.se

Christian Mühlenbock
Institutionen för historiska studier, Göteborgs Universitet
Arkeolog och projektledare, Edsleskogsprojektet
Epost: christian.muhlenbock@gu.se

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Referenser

• Björklund, A. 2014. *Det medeltida Sverige Bd 1 Uppland. 10 Tiundaland: Håbo härad, Sigtuna stad.* Stockholm.

• Bonnier, A-C. 1982. Korskyrkan – vallfartskyrkan. *Kumlabygden: forntid, nutid, framtid. 5 Kyrka och herresäte,* Kommunen, Kumla, 1982, s. 62–98.

• Bonnier, A-C. 2004. Medeltidens kyrkor. *Uppland - landskapets kyrkor.* Sjöström, I. & Sporrong, U. (red.). Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

• Bygdén, B. & Hallgren, M. 2014. *Taklagsundersökning i Mölltorp kyrka Karlsborgs pastorat.* Utförd av Bengt Bygdén och Mattias Hallgren, Traditionsbärarna. Februari 2014 på uppdrag av Svensk klimatstyrning AB.

• Carlquist, G. & Carlsson, J. (red.) 1953. *Svensk uppslagsbok. 2. Vol. 25,* omarb. och utvidgade uppl. Malmö: Förlagshuset Norden.

• Ekre, R. 1991. Sankt Nikolai källa i Edsleskog. *Skärvor och fragment: kring medeltid i Älvsborgs län. Västgöta-Dal 1989/90.* Vänersborg.

• Ekre, R. 2000. Tegel i 1200-talet: om innovationen och Dalslandskyrkorna. *Hembygden* 2000, s. 27–51.

• Fransson, T. (red.) 2003. *Edsleskogs socken: från medeltid till nutid.* D.1. Mellerud. Edsleskogs hembygdsförening.

• Gullbrandsson, R. 2021a. *PM om byggnadsarkeologiska iakttagelser Edsleskog augusti 2021.* Västergötlands museum.

• Gullbrandsson, R. 2021b. *Mellan himmel och rum. Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020.* Rapport från Västergötlands museum & Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

• Gustin, I. 2006. *Västra Husby kyrkor: Västra Husby 6:1, Västra Husby socken, Söderköpings kommun,* Östergötlands län: arkeologisk undersökning. Linköping: Kulturmiljöavdelningen, Östergötlands länsmuseum.

• Hallbäck, S. A. 1959. *Medeltida dopfuntar på Dal.* Vänersborg: Vänersborgs museum.

• Hesselgren, N. 1963. Economium Hessleskogiae Dalensium. Översättning av Sven Blomgren med inledning och kommentarer av Anders Edestam: Lovtal över Hesselskog. I *Hembygden* årg. 1963.

• Hedvall, R. 2014. *Hagby kyrka Vapenhus och kor samt ett ledningsschakt på kyrkogården.* Kalmar län, Småland, Kalmar kommun, Hagby socken, Hagby kyrka 1:1. Dnr 3.1.1-02385-2013: Arkeologisk förundersökning. Linköping: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Öst), Riksantikvarieämbetet.

• Helje, M. 2015. *Medeltida byggnadsspik - En undersökning av spikmaterialet från Södra Råda gamla kyrka.* Gästhantverkarprojekt 2015. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs Universitet

• Hermansen, V. & Nørlund, P. (red.) 1936. *Danmarks Kirker. 5, Sorø Amt.* København.

• Hultqvist, P. 1996. Lokalhelgonet Nicolaus i Edsleskog: verklighet och tradition. Hembygden 1996, s. 13–64.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

• Jacobs, D. 1970. *Medeltida katedralbyggare.* Malmö: Allhem.

• Johansson, J. 1993. *Örs kyrka – En murverksdokumentation.* Älvsborgs länsmuseum.

• Lagerlöf, E. & Stolt, B. 1975. *Lau kyrka.* I serien: Sveriges kyrkor, vol. 165. Burs ting, Gotland band VI: 7. Konsthistoriskt inventarium. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

• Lampa, S. 1912. Inventarium för kyrkorna i Skara stift 1583. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift III*, s. 38.

• Lazarides, A. & Mühlenbock, C. 2020. Åter till Edsleskog: nya rön kring den medeltida kyrkan. *Hembygden* (Färgelanda). 2020, s. 13–36.

• Lignell, A. 1850. *Försök till en antikvarisk-topografisk beskrivning över landskapet Dal 1850.* Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.

• Lignell, A. 1852. *Beskrifning öfver grefskapet Dal. 2.* Stockholm: P.A Nordstedt & söner.

• Lidén, H. - E. 1974. *Middelalderen bygger i stein: en innføring i steinhugger- og murerhåndverket i Norge i middelalderen.* Oslo.

• Lindgren, M. 1995a. Stenarkitekturen. *Signums svenska konsthistoria [Bd 3] Den romanska konsten.* Karlsson, Lennart. (red.). Lund.

• Lindgren, M. 1995b. Medeltidens konst i tid och rum. *Signums svenska konsthistoria [Bd 3] Den romanska konsten.* Karlsson, Lennart. (red.). Lund.

• Lindqvist, S. 1951. Gamla Uppsala kyrka - bidrag till dess byggnadshistoria. *Fornvännen,* s. 219–250

• Lovén, C. 1990. Romanska storkyrkor i Sverige. *Bebyggelsehistorisk tidskrift. 1990* (20), s. 7–26.

• Lovén, C. 2009. Absidernas gåta löst? *Fornvännen*. 104:3, s. 204–207

• Lundkvist, I. 1988. *När husen fick glasögon: om fönsterglasets historia.* Stockholm: Carlsson

• Mühlenbock, C., Lazarides, A. & Beckman, A. 2023. Vallfartskyrkan i Edsleskog: en medeltida tegelkyrka i norra Dalsland. Manus till artikel i *Fornvännen.*

• Nordstrand, C. H., Berggrén, G., Hansson, J. & Stenback, F. 2015. *Kyrkans föremål: beskrivande lexikon.* Göteborg: Göteborgs universitet.

• Schück, H. 1983. Det augustinska kanikesamfundet vid Skara domkyrka: en studie om den västgötska kyrkan och dess förbindelser under 1200-talet. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. 1983/1984:*136–193.

• Schöfbeck, T. 2015. Die stiftskirche St. Nikolai zu Beuster. *Backsteinarchitektur im Ostseeraum: neue Perspektiven der Forschung: Katalog zur gleichnamigen Ausstellung.* Herrmann, Christofer, Gierlich, E. & Müller, M. (red.). Petersberg: Michael Imhof Verlag.

• Stolle, B. 2023. *Osteologisk analys av skelettgravar från Edsleskogs gamla kyrka, Dalsland.* Opublicerat manus.

• Tuulse, A. 1951. Träkyrkor med stensakristia. *Fornvännen.* 1951:3, 159–181

• Wiktorsson, P.- A. & Odelman, E. (red.) 1996. *Dalslands diplomatarium.* Åmål: Dalslands fornminnes- och hembygdsförb.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Övriga källor

• SDHK-nr: 388. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek

• SDHK-nr: 5844. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek

• SDHK-nr: 2294. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek

• SDHK-nr: 39281. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek

• SDHK-nr: 13 906. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek

• Svensson, N.-I. 1949. Sammanfattande kommentarer om undersökningen av Edsleskogs gamla kyrka. Författat som ett brev till riksantikvarien. Regionarkivet, Vänersborg.

• Sörling, O. 1879. Teckningar och ritningar utförda på uppdrag av Riksantikvarieämbetet 1879. I: Edsleskogs k:a, Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:42:20